

РОЛЬОВИЙ АСПЕКТ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАТУСУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розглянуто питання рольового аспекту у формуванні професійного статусу майбутнього вчителя. Зазначено, що багатогранність позицій учителя виявляється в тих ролях, у яких він реалізує власний педагогічний потенціал.

Ключові слова: роль, соціальна роль, статус, соціальний статус, професійний статус майбутнього вчителя.

Будь-який статус людини визначає її певну поведінку в суспільстві. Досить певною поведінковою характеристикою особистості є соціальна роль, що відображає динамічний аспект соціального статусу (Р. Лінтон).

Кожна людина в системі громадських відносин виконує певну роль, задану суспільством. Під соціальною роллю в соціології розуміють "... модель поведінки стосовно прав і обов'язків, закріплених за цим статусом відповідними соціальними нормами" [1, с. 7]. Соціальні ролі, виконувані індивідами, стають вирішальною характеристикою їхньої особистості, а отже, міжособистісні відносини в суспільстві підтверджують факт рольової поведінки.

Концепцію соціальної ролі знаходимо в працях Е. Ануфрієва, Л. Божович, І. Кона, А. Кравченко, Р. Лінтона, Р. Мертон, Д. Міда, П. Соркіна, Т. Шибутані, В. Ядова та інших учених. Автори зазначають, що соціальна роль виступає як модель поведінки, що орієнтована на певний статус. Її можна визначити інакше: шаблонний вид поведінки, спрямований на виконання прав і обов'язків, запропонованих певному статусу. Зміст соціальної ролі полягає у сукупності вимог, які надаються суспільством. Соціальна роль виступає як сукупність дій, що має виконувати людина, яка отримала цей статус у соціальній системі. Отже, кожен статус зазвичай включає низку ролей. Так, для професійного статусу характерне виконання таких ролей, як: студент – стосовно викладача; товариш (однокурсник) – стосовно студентського колективу; громадянин – стосовно суспільства.

На думку І. Кона, роль відображає в особистості внутрішнє визначення власної соціальної позиції та її ставлення до цієї позиції й обов'язків, що впливають з неї [2], тобто в кожній людині є власна рольова система, але не з усіма ролями людина ідентифікує себе однаково. Чим вище в суспільстві або групі цінується певний статус, тим сильніше в особистості прагнення до ідентифікації з ним. Проблема ідентифікації особистості з роллю поступово переходить в ототожнення себе зі статусом. Певний статус може виступати як ідеал, а його носій може мати можливість психологічного впливу, матеріального збагачення тощо. У контексті нашого дослідження високий професійний статус студента викликає повагу навколишніх, визнання його розумових здібностей.

Т. Шибутані вважає, що кожна людина грає якусь роль, тому саме роль, а не сама людина, підлягає вивченню. Він вирізняє два типи соціальних ролей: конвенціональні та міжособистісні. Перші позначають запропонований зразок поведінки, що очікується від людини в певній ситуації (рольове очікування), інші визначаються взаємодією людей одне з одним (гра ролей) [3].

Водночас Д. Мід зазначає, що ролі встановлюють межі належної поведінки особистості в певній ситуації. Так, спостерігаючи людину в рольовій взаємодії, він установив таке: необхідне у взаємодії “прийняття ролі іншого” забезпечує перетворення зовнішнього соціального контролю в самоконтроль і формування людського “Я”. Свідома регуляція поведінки описується як неперервне співвідношення уявлення власної ролі з уявленням про себе, з власним “Я” [4].

Цікавою є думка А. Кравченка про те, що статус підкреслює подібність людей, а роль – їхні відмінності [5, с. 153]. Можна погодитися з тим, що кожна людина умовною мірою ототожнює себе з певним статусом і грає відповідні ролі.

Водночас Д. Мендра під статусом розуміє гру ролей, що забезпечує соціальні зв'язки між суб'єктами громадських відносин або розподілом членів суспільства за позиціями [6, с. 103].

Дещо іншим є підхід до статусу в Е. Ануфрієва, який розглядає його як співвідношення соціального становища та соціальної ролі. Отже, статус поєднує як функціональний, так і оцінний боки, показує, що особистість може робити, що вона робить, результати її дій і як вони оцінюються іншими людьми, суспільством [7, с. 186].

Соціологи виділяють такі елементи в структурі соціальної ролі: опис типу поведінки, що відповідає цій ролі; вимоги, пов'язані з цією поведінкою; оцінка виконання певної ролі; санкції – соціальні наслідки тієї або іншої дії у межах вимог соціальної системи. Соціальні санкції за своїм характером можуть бути моральними, такими, що реалізуються безпосередньо соціальною групою через її поведінку.

Якщо людина має стійке уявлення про себе, то вона легко може знайти своє місце в групі, членом якої вона є. Відповідне ставлення з боку інших посилює її почуття визначеності й дає можливість продовжувати виконання своїх обов'язків. Кожна людина має про себе певне уявлення, яке не може бути точно таким, якою вона є насправді. Ці уявлення піддаються перевірці реальністю, стають адекватнішими завдяки реакціям інших людей і виступають як соціально-психологічний адаптаційний момент у діяльності [3, с. 207].

Отже, кожна людина бере участь у соціальних відносинах, і її становище усередині соціальної системи є її статусом. Вона сама, визначаючи своє місце в групі, суспільстві, зараховує себе до певної категорії і відповідно приймає пов'язані з цією позицією обов'язки, чекаючи, що інші також визнають її права і можливість їх реалізувати.

Слід зазначити, що теорія соціальних ролей є методологічною передумовою формування професійного статусу особистості студента в ході навчально-пізнавальної діяльності.

Мета статті – проаналізувати питання рольового аспекту у формуванні професійного статусу майбутнього вчителя.

Розглядаючи соціальні ролі, необхідно співвіднести їх із цінностями, нормами поведінки, мотивами. У межах соціальної ролі відбувається певне впорядкування цих феноменів відповідно до специфічних вимог поведінки, необхідних для реалізації тієї або іншої функції.

У психології статус визначається як сукупність здійснення соціальних ролей особистості, як становище в групі в процесі спільної діяльності, як певна модель поведінки, на яку очікує оточення. Зміна статусу здійснюється через зміну й ускладнення діяльності.

Соціально-психологічну основу статусу особистості в колективі розглянемо через теорію структури особистості Б. Паригіна [8]. Розглядаючи структуру особистості, він зазначав, що існують соціально-специфічні властивості, що відрізняють групи, зокрема професійні, і відповідно належать людям, які до них входять. Для залучення особистості до соціальної спільноти необхідно ознайомитися з програмою наказаної ззовні поведінки і засвоїти її, тобто погодитися з роллю, що виражається в системі вимог, норм, правил і шаблонів діяльності.

Роль, на думку Б. Паригіна, є визначальним елементом соціального досвіду, який засвоюється у вихованні та навчанні. Процес засвоєння особистістю соціального досвіду він поділяв на чотири етапи, основним з яких, на нашу думку, є перший, а саме: отримання індивідом початкової інформації про соціальні значення (ролі, норми, цінності). Цю стадію він визначав як знання. Другий етап – формування стереотипу сприйняття знання або установка сприйняття. Третій – на основі установки формується готовність до дії через переконання. І четвертий – спонукання особистості до вольового зусилля, яке потрібне для переходу в дію [8, с. 126].

Отже, статус особистості в структурі соціальної дійсності відіграє роль регулювальника моральних відносин. Майбутній професійний статус особистості передбачає відповідність діяльності особистості певним професійним критеріям і вимогам, що висуває суспільство до професійної діяльності. Статус особистості формується з урахуванням її позитивного ставлення до навчання, в основі якого – мотиви пізнавальної діяльності, що допомагає зорієнтуватися в професійних цінностях.

Професійний статус учителя як вид соціального статусу виявляється в процесі виконання специфічних ролей, заданих йому суспільством, і відображає специфічний стиль життя, набір звичок, цінностей, уявлень про ці ролі.

Багатогранність позицій учителя виявляється в тих *ролях*, у яких він реалізує власний педагогічний потенціал. Соціальна роль учителя – це нормативно визначений образ поведінки з колегами, учнями, батьками, ін-

шими людьми, що формується в педагогічній діяльності. Учитель може виконувати різні ролі, котрі спрямовані на реалізацію:

- *освітньої функції*: як учителя (сприяє навчанню й розвитку учнів), як батька та матері (виявляє толерантність, емпатію, турботу, чуйність до дитини), як мудреця (сприяє самопізнанню та ціннісному самовизначенню школярів);
- *комунікативної функції*: як інформатора (повідомляє учням інформацію про вимоги, норми поведінки), демократа (вступає в контакт з учнями та їхніми батьками);
- *корекційної функції*: як фасилітатора (надає учням свободу й підтримує їх у навчанні), як порадника (радить виконувати справу на благо собі та іншим);
- *мотиваційної функції*: виступає натхненником, який “запалює” школярів новими ідеями, перспективами;
- *організаційної функції*: як класний керівник (виявляє зміни рівня вихованості учнів, сприяє оволодінню дітьми моральними цінностями, ідеалами на рівні власних переконань, нормами поведінки), організатор життєдіяльності учнів;
- *виховної функції*: як вихователя (сприяє ціннісно-орієнтаційному становленню особистості учня);
- *науково-дослідної функції*: як дослідника (поглиблює й розширює коло наукових інтересів учнів), методиста (розробляє методики викладання навчальних предметів).

Професійний статус вчителя, який працює, на відміну від професійного статусу майбутнього вчителя, має певні відмінності. Потрапляючи в педагогічну дійсність, учитель займає реальне становище в освітньому просторі. Він виявляє себе як професіонал і тим самим напруцьовує свій авторитет у системах “учитель – учень”, “учитель – учитель”, “учитель – батьки”, “учитель – адміністрація”.

Аналіз наукової літератури дає змогу говорити про те, що професійний статус учителя характеризується такими специфічними ознаками, як:

- сформованість педагогічної свідомості, що виявляється у стійкій професійній спрямованості, інтересі до педагогічної професії, професійному самовизначенні;
- професіоналізм, який виявляється в професійній компетентності, педагогічній етиці, педагогічній майстерності, педагогічній культурі;
- особистісно значуща й соціально зумовлена мотивація на педагогічну професію;
- набутий педагогічний досвід.

Вважаємо, що *професійний статус учителя* – це стан, положення, місце вчителя в суспільстві, що визначається специфічними для професійно-педагогічної діяльності ролями, в яких відбиваються обов’язки, права і норми, що висуваються до вчителя як посередника між особистістю дитини та суспільством у процесі передачі соціального досвіду, нагромаджено-

го людством, а також внутрішня його впевненість у власних професійних знаннях, уміннях, здібностях, можливостях, відчуття благополуччя, почуття власної гідності, що забезпечують йому авторитет серед колег, учнів і їхніх батьків.

Професійний статус учителя – це набутий статус, він формується і підвищується в процесі всього життя вчителя, який займається професійно-педагогічною діяльністю:

- у період професійного самовизначення до навчання у ВНЗ;
- у період професійної підготовки у ВНЗ;
- у процесі професійної педагогічної діяльності в результаті набуття практичного досвіду.

Професійний статус учителя формується в процесі цілеспрямованої діяльності ззовні, що організовується професійно-освітньою установою, і систематичною, цілеспрямованою роботою самого вчителя щодо оволодіння педагогічною професією.

У контексті нашого дослідження розглядаємо формування професійного статусу вчителя в період його навчання в педагогічному ВНЗ.

Індивідуальна система знань, що існує на рівні установки, утворюється в процесі їх засвоєння, тобто в навчально-пізнавальній діяльності, коли відбувається перехід від зацікавленості до діяльності і переконань.

Отже, професійний статус особистості студента передбачає засвоєння соціального досвіду в процесі навчання та на його підґрунті – формування власного досвіду відповідно до пропонованих і власних уявлень про професійну діяльність.

В. Якунін з психолого-педагогічної позиції досліджував питання впливу індивідуально-психологічних характеристик у студентів п'ятого курсу на їхні індивідуальні досягнення, тобто в процесі навчально-пізнавальної діяльності він виявляв високий або низький соціально-психологічний статус студента в групі. Дослідження показало, що “студенти – майбутні вчителі, які мають високий соціально-психологічний статус, мають комплекс індивідуально-психологічних і соціально-психологічних характеристик особистості, котрі забезпечують досягнення ними вищого рівня як навчальної, так і професійної діяльності” [9, с. 177].

Розглядаючи статус особистості через роль, тобто поведінку, і ґрунтуючись на психологічній теорії колективної діяльності, можна стверджувати, що формування статусу особистості здійснюється в результаті психологічного сприйняття і ставлення до неї інших осіб у процесі навчально-пізнавальної діяльності, а також самоаналізу й самооцінювання власної діяльності.

Ю. Платонов розглядав поведінкові характеристики особистості як суб'єкта діяльності в колективі й виділяв соціально-психологічну сумісність членів групи через наявність особистих властивостей, “які сприяють успішному виконанню соціальних ролей” [10, с. 129]. Відносини, що фор-

нуються, в процесі навчання, є важливим аспектом, який впливає на ефективність діяльності особистості.

Можливість набути статусу, зокрема професійного, з'являється при високому оцінюванні результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів як відповідності соціальним вимогам і очікуванням суспільства, що виражаються в певних цінностях та ідеалах.

Висновки. Отже, професійний статус студента на основі засвоєння соціального досвіду та відносин формується з урахуванням власної оцінки й оцінки оточення відповідно до існуючих вимог, що висувуються до представника майбутньої професійної групи в процесі рольової поведінки.

Список використаної літератури

1. Кравченко А.И. Основы социологии : учеб. пособ. для студентов средних специальных учебных заведений / А.И Кравченко. – [3-е изд., испр]. – Екатеринбург : Деловая книга ; М. : Раритет, 1999. – 384 с.
2. Кон И.С. Люди и роли / Игорь Семёнович Кон // Новый мир. – 1976. – № 12. – С. 168–181.
3. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани. – Ростов н/Д. : Феникс, 1998. – 539 с.
4. Мид М. Культура и мир детства / М. Мид. – М., 1988.
5. Кравченко А.И. Введение в социологию / А.И. Кравченко. – М. : На Воробьевых, 1995. – 224 с.
6. Мендра А. Основы социологии / А. Мендра. – М. : Nota bene, 2000. – 342 с.
7. Социология. Основы общей теории / Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 461 с.
8. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории / Б.Д. Парыгин. – М. : Мысль, 1971. – 348 с.
9. Якунин В.А. Различия в индивидуально-психологических характеристиках личности студентов с противоположным социально-психологическим статусом в группе / В.А. Якунин. – Л. : Изд-во Лен. ун-та, 1977. – 308 с.
10. Платонов Ю.П. Психология коллективной деятельности: теоретико-методол. аспект / Ю.П. Платонов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1996. – 181 с.

Стаття надійшла до редакції 07.08.2013.

Лебедева В.В. Ролевой аспект в формировании профессионального статуса будущего учителя

В статье рассмотрен вопрос ролевого аспекта в формировании профессионального статуса будущего учителя. Обозначено, что многогранность позиций учителя определяется в тех ролях, в которых он реализует собственный педагогический потенциал.

Ключевые слова: роль, социальная роль, статус, социальный статус, профессиональный статус будущего учителя.

Lebedeva V. Role aspect in the formation of professional status of a future teachers

In the article discusses aspects of role in forming of professional status of future teacher. Indicated that the diversity of positions determined by teachers in those roles in which it implements its own pedagogical potential.

The theory of social roles is a methodological prerequisite for the formation of professional status of the individual student in the teaching and learning activities.

The concept of social role is seen in the writings E. Anufriyeva, L. Bozhovych, I. Kona, A. Kravchenko, R. Lintona, R. Mertona, D. Mida, P. Sorokina, T. Shybutani, V. Yadova and

other scientists. The authors point out that the social role of serving as a model of behavior that is focused on a specific status.

Each status usually includes the number of roles. Thus, for the professional status characteristic perform such roles as student – teacher relation, friend (classmate) – regarding student group, the citizen – in relation to society.

Considering the social roles should match them with the values, norms of behavior, motives. Within the social role is a specific ordering of these phenomena in accordance with the specific requirements of the behaviors necessary for the implementation of a function.

The social role of the teacher – is the image of an established behavior with colleagues, students, parents, others emerging in educational activities. The teacher can perform different roles, which are directed towards student functions, communication functions, corrective, motivational functions, organizational function, educational function, research functions.

Getting into the reality of teaching, the teacher is the real situation in the educational environment as a professional and thus accumulates its credibility in the “teacher – student”, “teacher – a teacher”, “teacher – parents”, “teachers – the administration”.

The professional status of teachers is characterized by specific features such as formation of educational awareness, professional, personal and social motivation on the teaching profession, acquired teaching experience. In the context of our study considering the formation of the professional status of teachers during his studies at the Pedagogical University.

Thus, the professional status of student assumes the assimilation of social experience in learning and forming the basis of his own experience in accordance with the proposed and their own ideas about professional activities.

Considering the status of the individual through the role, it can be argued that the formation of the status of the individual is the result of psychological perceptions and attitudes of others in the process of teaching and learning activities as well as self-reflection and self-evaluation of their own activities.

Thus, the professional student status based on the assimilation of social experience and relationships formed on the basis of its own assessment and evaluation of the environment in accordance with existing requirements for future professional representative groups in the role behavior.

Key words: role, social role, status, social status, professional status of future teacher.